

# Marina Šur Puhlovski- intervju

*Darija Žilić*

**1. Dolazi ljeto i odlaziš na more. Ondje jedriš, uživaš u plivanju, no ipak niti jedan dan ne prođe bez pisanja ili pak čitanja. Čak dvije tvoje knjige su zapisi koji nastaju tijekom ljetnih mjeseci. Zapisi su to vezani uz prikaz prirode, ali sadrže i niz literarnih zapažanja o toj, nazovimo je tako, brodskoj lektiri..**

Pisac je vrlo često osoba koja se razvije iz strasnog čitatelja, što zauvijek i ostaje. Ja sam počela pisati čim sam naučila čitati ( pjesme, pa dnevnik), ali je dugo godina čitanje, a ne pisanje, bilo moja prvenstvena ljubav. Znala sam danima ležati u krevetu i čitati, osobito ljeti, kad se nije moralo u školu, sa šesnaest godina sam, primjerice, na moru, pročitala cijelog Dostojevskog... Sve su me knjižničarke znale... Bili su to divni dani i dugo su trajali, jasno, i kroz čitav studij književnosti, pa i poslije, osim kad bih intenzivno pisala. Jer, dok pišem gotovo ne mogu čitati – toliko sam okupirana svojom pričom. S vremenom sam, međutim, ipak počela čitati s manje predanosti, bilo je drugih obaveza, a prorijedio se i broj vrhunskih knjiga koje nisam pročitala. Preostali su mi pretežno suvremeni autori, s kojima je problem da su mi pretežno dosadni.

Kad sam počela ploviti, prije dvanaestak godina, shvatila sam da mi je to prilika za povratak strasti čitanja - jer je vrijeme u plovidbi golemo, sve je vaše, nema životnih furija da vam ga raznesu, kao kod kuće, u gradu - pa sam brod natrpala knjigama starih i novih autora.... Onda mi je sinulo da bih mogla i zapisati to što vidim putujući – jer pisanje proširuje viđenje, proširuje život, zbog čega su pisci veliki sretnici, i nema tog novca, koji ne dobiju, a koji im može umanjiti tu njihovu temeljnu sreću – i tako su nastali moji „brodski dnevniči“. Uz zapise o viđenom spontano sam počela zapisivati i dojmove o pročitanim knjigama, ulaziti u rasprave s autorima, pisati male eseje...

U to vrijeme već sam prestala pisati dnevnik – kojeg sam pisala petnaest godina i ispisala sedamsto stranica – i upravo sam za tih plovidba shvatila koliko mi ta vrst pisanje manjka... Dnevnik sam prestala pisati jer me je, na teško objašnjiv način, odvlačio od pisanja priča i romana, dugo vremena to mi je pisanje bilo podrška – a onda mi je postalo smetnja. Rekla bih da pisac ne treba „shvaćati“ van pisanja, a ja sam upravo to počela raditi - domišljati svijet van za to stvorene forme, i gotovo se uništila. Možda će zazvučati čudno, ali glava pisca treba biti „prazna“, ne u stalnom intelektualnom traganju, inače postaje zatvorena za dojmove, za priču. Pisanje broskog dnevnika otkrilo se kao sretna, posve neopterećujuća i vrlo plodonosna verzija „dnevničarenja“ mog tipa (jer ima pisaca koji dnevnik pišu usput, a ne potpuno predano, kao što ispisuju literaturu, kao što sam to ja činila), literariziranje viđenog, prirode, mjesta, ljudi i događaja davalo je „prirodan“ okvir razmišljanju, kako o viđenom, tako i o pročitanim knjigama, ukratko, to mi je „dnevničko“ pisanje, za razliku od onog prijašnjeg, samo davalo, a oduzimalo mi nije ništa.

Nakon dva brodska dnevnika odlučila sam da ih više neću pisati – treći „Zapisi s koljena“ imali bi u sebi nečeg suvišnog, nešto od trakavice, premda me čitatelji ispituju kada će „nastavak“ – i nastojala sam se suzdržati od „zapisivanja“, što mi je baš teško palo. Silno sam uživala u tom pisanju, pa bih i dalje gdješto zapisala, ali slagala knjigu nisam... A kako uvijek moram pisati, pisala bih priče i radila na romanima... Sad, uoči novog putovanja intenzivno razmišljam o nekoj formi koja bi me vratila dnevničarenju, a da ipak ne bude brodski dnevnik, niti tip mog nekadašnjeg dnevnika, ali još ništa nisam pronašla.

## **2. Tvoj prvi roman „Trojanska kobila“ vrlo je složeno djelo u kojem težiš defabularizaciji, ali pruža i satirčan prikaz povijesti..**

Moram te ispraviti: „Trojanska kobila“ nije moj prvi roman – to je samo moja prva objavljena knjiga. Deset godina prije „Trojanske kobile“ napisala sam roman „Ništarija“, još prije zbirku priča „Zec na tavanu“, potom zbirku „Pripovijest o bivšoj pjevačici...“, zbirka „Tajni život“, pjesme u prozi „Zatočeno znanje“, te proze „Izvandnevni zapisi“, „Antipojmovnik“ i „Dnevnik izdržljivosti“. Dakle devet knjiga bilo je završeno prije nego je tiskana „Trojanska kobila“, koja je prošla sasvim nezamijećeno, i još mi je poslije u vezi tog romana rečeno da sam s njim „loše startala“. No, kako se vidi, ja uopće nisam startala, osim formalno, to je bila već moja deveta napisana knjiga koja je učvršćivala već sasvim jasno postavljen svijet, knjiga zrelosti, a ne mladenačkog traženja. Mladenački sam se tražila u „Zecu na tavanu“, premda već sasvim u smjeru propitkivanja izvjesnosti stvarnosti, a kao pisac se konačno učvrstila u „Ništariji“, također jednom loše prihvaćenom romanu. Naime tim sam romanom riješila ono što bi se moglo nazvati „pogledom na svijet“, riješila sam svoj odnos prema stvarnosti, ugrađen u cijelu moju literaturu. Tada sam toga bila svjesna tek polovično, tek kasnije sam shvatila da sam napisala „zen roman“, roman duhovne tradicije različite od naše, koja je prihvatljiva u okviru te tradicije, ali ne kad je ukomponirana u našu svakodnevicu, kao njen tajni pokretač; tajni, jer se taj svjetonazor nigdje ne spominje, da se čitatelj ima na što osloniti, on se samo sprovodi. Sprovodi se kroz junaka koji uporno odbija u društvu naći svoje „mjesto“, postati „nešto“, dakle tuđa iluzija, već traži svoj unutarnji identitet. I nalazi ga upravo u suprotnom onom „nešto“ ( spolno i rodno određene, profesija, itd...) u „ništa“ koje je, prema budizmu, naša izgubljena bit: mjesto prosvjetljenja, koje junak na kraju doživljava, za jednodnevnog otpusta iz zatvora: gdje je završio u svom traganju, jer društvo takve odbacuje kao „ništarije“ – što je riječ u koju je ugrađeno ono budizmu dragocjeno „ništa“. Sve nam je pred očima – samo treba željeti vidjeti.

Roman ruši sve iluzije koje ljudi imaju o sebi i svijetu – i, kao takav, u mom najbližem okruženju izazvao je gotovo mržnju. Svi su težili karijeri, uspjehu, novcu, ljubavi, sreći, a ja sam im ponudila roman koji im je sve te vrijednosti pokazao kao nedostatne – što su mi zamjerali. Shvatili su ga samo rijetki, poput pokojne Sunčane Škrinjaric i Slavka Mihalića, kojem je to bio prvi susret i sa mnom kao osobom i mojom literaturom i koji ga je cijelog objavio u „Forumu“.

Nisi me pitala o „Ništariji“ već o „Trojanskoj kobili“, ali bez spoznaja do kojih sam došla pišući „Ništariju“ nikad ne bih napisala „Trojansku kobilu“, niti sve svoje ostale knjige, jer bez jasnog svjetonazora o čemu se može pisati? Što će držati

svijet? „Ništarija“ je temelj na kojem je izgrađena moja literatura, duhovni temelj, jasno. Danas mi se čini da sam sve svoje knjige napisala u tajnom dosluhu s Fernadom Pessoaom, poznatim mi tek unatrag par godina, i njegovim pozivom „Uništimo život od istoka do zapada“, tako mi jasnim. Nije to, jasno, poziv za materijalnim uništenjem života, već za uništenjem njegovih laži, laži kulture. Jer, nakon što sam se u „Ništariji“ obračunala s iluzijom o našem identitetu (koji „drži“ stvarnost, bez koje se ova raspada kao kula od karata), u „Trojanskoj kobili“ sam se obračunala s društvom koje je taj identitet i tu „stvarnost“ stvorilo, s vrijednosnim mitovima svog djetinjstva i svoje kulture. Prvi i drugi svjetski rat, marksizam, uspon komunizma, stvaranje Partije, uspon Hitlera i Staljina, formiranje ustaša i partizana, holkaust, ratni i poslijeratni progoni, stari i novi bogataši, vječna sirotinja, selo i grad, migracije, ideologije, oslobođenje žena, nadosjetilni fenomeni, itd..., uloga pojedinačnih sudbina unutar tih koordinata, pa slutnja budućeg rata kod nas (koji se, dok sam pisala „Trojansku kobilu“, upravo zahuktavao u glavama) – kako, pitala sam se, sve to razglobiti do osnovnih značenja, a što me je jedino zanimalo...

Napisati klasični povijesni roman od po prilici tisuću stranica gdje bi se sve što me zanima pogubilo na račun fabuliranja, radnje i stvaranja likova – nisam htjela. A niti postmodernistički fragmentarni roman, u koji je teško uživjeti se, osim ako ujedno nije i lirski, poput Pessoaine „Knjige nemira“... Htjela sam, da tako kažem, roman klasičnog duha, ali modernog ruha... Pa sam, paradoksalno, posegnula za starim literarnim sredstvima, danas gotovo zaboravljenim – metaforom, parabolom, usporedbom, hiperbolom, litotom, itd... posudila nešto od epske forme, i dobila točno ono što sam htjela, mogućnost promišljanja svijeta bez „Markovih konaka“, roman samih značenja, koji se ne može čitati bez maksimalne koncentracije, u kojem nije moguće preskočiti ni jednu jedinu riječ! Dala sam sažetu metaforičku sliku dvadesetog stoljeća sa svim njegovim užasima, apsurdima i zabludama, s njegovim nježnostima i sentimentalnošću, uključivši stotine pojedinačnih sudbina, ne satiričku sliku, koja uvijek umanjuje svoj predmet, nego humornu i ironijsku, koja skraćuje put shvaćanja – sve na stotinjak stranica. To mi je omogućila upravo pronađena forma, ne eksperimentalna, kako se misli još i danas, nego skriveno tradicionalna, uz to jedina moguća. Forma tu nije bila izbor, nego nužda. I nije ni malo složena, samo od čitatelja traži da se više pomuči, da ne čita s pola bića...

Roman sam promišljala nekih tri godine, napisala ga za godinu dana, radeći deset sati na dan. Potom sam ga još par godina popravljala, prepisavši ga osam puta na pisaćem stroju. Kad je „remek djelo“ konačno bilo gotovo nestalo je u „crnoj rupi“ nerazumijevanja...

Književnost nije išla u smjeru propitkivanja osnove života i kulture – čime se bavi „Trojanska kobila“ - nego u smjeru njihovog otačavanja u svrhu zabave, na kojim pozicijama je i danas, premda ima znakova otpora...

„Trojanska kobila“ je nastala van svog vremena, a kako pouzdano ne pripada prošlosti, i danas, nakon četvrt stoljeća, na prvi je pogled vidljivo da se radi o nečem novom, nečem neobičnom - znači da pripada budućnosti, da je to vrijeme u kojem će biti shvaćena. Zapravo sam od svih svojih knjiga u ovu – sastavljenu od samih značenja - najsigurnija da će preživjeti, odnosno, uopće zaživjeti. Preživljava ono što prekoračuje svoje vrijeme, ne ono što ga potvrđuje.

### **3. Knjiga „Antipojmovnik“ na neki način je u suodnosu s tim romanom. Možeš li nam pojasniti tu relaciju?**

Negdje oko tridesete godine života počela sam pisati nešto kao književni dnevnik i pisala sam ga nekih petnaestak godina, ispisavši, kako sam već napomenula, sedamstotinjak stranica. Dnevnik nije klasičan, nije pisan iz dana u dan, usput, nego kad bi me nešto izuzetno nagnalo na pisanje, inspirativan je, kakvo je sve moje pisanje: jer ja više pišem kao pjesnik, nego kao prozaik... Tako je taj dnevnik mješavina inspirativnih razmišljanja o životu i književnosti, te mješavina doživljaja iz tekućeg života i književnosti, dok je materijalnih događanja malo. U vrijeme dok sam pisala „Trojansku kobilu“ (1987.) pisala sam ga intenzivno, takoreći paralelno s romanom, razrješavajući u njemu probleme koje mi je donosilo pisanje romana. Kako je „sažimanje“, a ne barokna razigranost princip „Trojanske kobile“, često bih u dnevniku „razrađivala“ spoznaje koje je donosila „Kobila“, pa je tako u njega odlazilo sve što u roman nije stalo. Dnevnik i roman međusobno su se podupirali, roman bi potaknuo ideju, koju bih razradila u dnevniku, i onda je iskušala u „praksi“ romana, u radnji i likovima: ideja u praksi nije uvijek funkcionirala, i u tom bi slučaju praksa romana bila odlučujuća – priklonila bih se „njegovoj“, emocionalnoj istini, ne onoj „mojoj“, intelektualnoj. Zato sam drugo izdanje „Trojanske kobile“ podnasloвила kao „Antipojmovnik u praksi“ – to je doslovno točno. „Antipojmovnik“ je, jasno, samo dio tog mog dnevnika, dio koji pripada upravo „Trojanskoj kobili“, premda ova jasno potpuno funkcionira i bez njega. Možda joj je potreban onoliko koliko je Camusovom „Strancu“ bio potreban „Pobunjeni čovjek“.

### **4. Roman „Nesanica“ pisan je gotovo u dah, izuzetno je dinamičnog ritma, a riječ je o svojevrsnoj beskompromisnoj rekapitulaciji života koji je dat kroz glas junakinje koja obračunava sa svojim životnim odlukama, ali i s vremenom poremećenih vrijednosti. Kako je nastajao taj roman?**

U dijelu u kojem je to obiteljski roman (jer nije samo to, mislim da je to roman koji izmiče svakom „ladičarenju“, samo će trebati vremena da se to shvati) želja da ga napišem pojavila se još u mladosti, dok mi je majka pričala priče o sebi i ocu, te o njegovoj i svojoj obitelji... Sve je opisivala vrlo živo – kao pravi neostvareni pisac. Moja prva priča uopće nastala je iz jedne od tih njenih priča, nekad se zvala „Kud je nestala tegla od pekmeza?“, napisana je 1974. , objavljena u časopisu „Republika“ 1976., a u knjizi priča tek 2002., pod naslovom „Ispod stola“, što je i naslov zbirke.

Godinama nisam uspijevala pronaći prikladnu romanesknu formu za te obiteljske priče, samo pripovjednu – objavila sam, kako znaš, pet zbirki priča - i mnoge od tih priča mogu se naći u „Nesanicima“, koja ih je objedinila, stavila u širi povijesni i životni kontekst. Pisala sam i bacala verzije, vječno nezadovoljna.

Već sam rekla da sam u dva prethodna romana postavila temelje svog svjetonazora, temelje svog književnog svijeta, ono „opće“, kako je jednom napisao Camus, govoreći o svom pisanju recimo, početnog razdoblja: „Tek poslije ću“, dodao je, „moći govoriti u svoje ime“. Meni se dogodilo nešto slično, da bih mogla, uvjetno rečeno, pisati „u svoje ime“, vanjski je svijet morao biti savladan, što se, uslijed raznih okolnosti, kod mene zbilo relativno kasno, tek negdje poslije pedesete godine života. Okolnosti mi nisu išle na ruku: „Trojanska

kobila" objavljena je točno uoči početka Domovinskog rata 1991. godine. Za pet ratnih godina nisam napisala ništa, ponovo sam počela pisati tek 1996., 1997. – a tad je preda mnom bio i golemi posao objavljivanja preostalih osam knjiga „iz ladica“...

Dakle, 1996. godine imala sam već četrdeset osam godina – i tek jednu objavljenu knjigu. A cijeli sam život nešto pisala – od osme godine, precizno. O 1996. do danas, dakle, u četrnaest godina, objavila sam sve prijašnje knjige, a i one koje sam napisala od tog vremena nadalje, što je još šest knjiga – ukupno njih petnaest. Ispalo je da „štancam“ knjige, što je daleko od istine... Jer od šest „novih“ knjiga dvije su putopisi, što je drugačija vrst pisanja... lakši žanr od romana i pripovijesti. Dakle: u četrnaest godina napisala sam dva romana i dvije zbirke priča, što je više malo nego puno. Doduše, u radu imam još tri knjige iz tog perioda, ali govorim samo o dovršenim knjigama.

Da se vratim „Nesanici“: iako odavno željena, i propala u jednoj verziji od čak dvjesto stranica, nakon nekih pet bezuspješnih i radno napornih godina konačno je pronašla svoj oblik, svoju prvu, ključnu rečenicu, suštinski vezanu uz ranije pronađen svjetonazor, dakle u potpunom kontinuitetu s „Ništarijom“ i „Trojanskom kobilom“, te svim ostalim napisanim knjigama, a kad se to jednom dogodilo, sve je išlo lako: roman sam napisala za godinu dana, s pauzama (kad nisam imala vremena pisati), gotovo bih rekla da se vrijeme pisanja podudaralo s vremenom zamišljanja. „Nesanica“ je iz mene upravo „istekla“, u šali znam reći da je nisam napisala, nego da sam je rodila, toliko je sve bilo jednostavno. „Nesanica“ je zapravo roman od jedne jedine rečenice, s naknadnim, „umjetnim“ pauzama, što sve govori. Pogriješila sam jedino što sam je prekratko ispravljala, Ispravak je kod mene, baš kao i kod Camusa, sastavni dio pisanja, koji je ovdje, prvi puta, zbog raznih okolnosti, izostao, iako ne sasvim, pa „Nesanica“ nije stilski savršena, nije dovoljno čista, malo je pretrpana sadržajem, no to zapravo ne smatram manom. Po meni (i po Goetheu) pogrešno je, odnosno loše, odnosno kič, samo ono što se ne može ispraviti: a sve što je ispravljivo zapravo je već savršeno.

„Nesanica“ je također objedinila sve moje dosad napisane priče i romane, sve njihove likove i teme, i one iz „Ništarije“, i one iz „Trojanske kobile“, čak i one iz romana „Ljubav“, koji je u njoj naviješten: uostalom, pisala sam ga paralelno s njenom propalom verzijom.

No „Nesanica“ nije, već sam rekla, samo obiteljski roman, njegov glavni lik je Sofija, moj alter ego, njena priča, to je i roman „auto-fikcije“, dakle samoanalize. Utoliko je ona – što je bit njenog nastajanja – i „bildungs-roman“, roman odgoja, rasta i razvoja, i tjelesnog i duhovnog, gdje se podudara s mojim dnevnicima. Ukratko, to je roman u kojem je sve što sam ikad htjela reći, tako da sam se pitala hoću li poslije njega još išta napisati? A onda se ispostavilo da u njemu ima još bezbroj tema koje su samo dotaknute, koje tek treba obraditi, da su u njoj i moji budući romani.

**5. U knjizi „Dnevnik izdržljivosti ( 1977- 1994.) nalazimo niz vrlo lucidnih zapažanja o književnosti, autorefleksije, ali i prizore iz svakodnevnice. Tvoja književna karijera, kako pokazuje ovaj dnevnik, bila je prepuna nerazumijevanja, nesporazuma, a izostala je i pravodobna književna recepcija tvog djela. Je li razlog tome što si uvijek bila izvan klanova?**

To da sam bila i još sam izvan književnih klanova samo je jedan od razloga zakašnjele recepcije moje literature... Stvar je u tome da sam se kao pisac formirala ne samo izvan klanova nego i izvan svog vremena. U književnost sam ušla u vrijeme procvata postmoderne književnosti, vrijeme imitacije Borgesa i pojave „proze u trapericama“, prvo me je iritiralo svojom tendencijom da promišlja već promišljeno, literaturu, a ne život, jedno i drugo - svojim shvaćanjem naše sudbine kao tuđe, iznevjeravanjem razloga zbog kojih književnost uopće postoji. Ne mislim da književnost treba samo zabavljati i govoriti ljudima ono što žele čuti. Mislim da književnost čovjeka treba prodrmati do dna bića, iščupati ga iz „općih mjesta“, okrenuti ga od svakodnevnice onom vječnom, njegovom izvoru i mjestu povratka, nagnati ga da se pita ima li život još koju svrhu od one „u se, na se i podase“.

Za mene je književnost bila i ostala duhovna potraga, a ne igra, ne karijera, niti sredstvo stjecanja novaca i ugleda - gotovo religiozni čin... S takvim stavom sam u svojoj mladosti ostala sasvim osamljena i u toj protivnosti duhu vremena ispisala sam prozu u kojoj se ta različitost spontano pojačala, „protivnost“ se takoreći uvukla u stil, te je djelovala gotovo ekscentrično, na rubu eksperimenta - što nije bila.

„Autorica želi biti originalna pod svaku cijenu“, napisao je jedan recenzent, odbivši mi rukopis. Želja da čovjeka sagledam u cjelini vremena, s njegovom prošlošću, sadašnjošću i budućnošću, da u prošlost uključim i vrijeme dok još nismo rođeni, a u budućnost vrijeme nakon naše tjelesne smrti, i u tom kontekstu sagledam sadašnjost, dakle, da pokušam sagledati ljudsku sudbinu u cjelini, ne samo kao društvenu kategoriju - premda je ova milje u kojem se ova zbiva, kojeg se držim čvrsto kao da sam sljedbenik Zole - odredila je ono što se zove „stilom“, a kako taj „stil“ nije bio u skladu s očekivanjima i predodžbama vremena, odgurnuli su me na književnu marginu.

Bez potpune svijesti o svojoj literarnoj orijentaciji i putu koji sam, kako sam već napomenula, shvatila kao poziv, a ne kao posao, vjerojatno bih zbog silne ignorancije svoje sredine odustala od pisanja, međutim kad netko zna što radi i zašto nešto radi - nitko mu ne može ništa. Nikakva odbijanja, nikakve loše kritike, nikakvo neprihvatanje mog pisanja nije me moglo uvjeriti da ne vidim što vidim - na pomoći mi je bila cijela svjetska književna baština, uostalom - i tako sam izdržala... - otud i naslov mog dnevnika: „Dnevnim izdržljivosti“. Imala sam i sreće da nisam rano umrla - da mi je život dao vremena da napišem svoje knjige, osobito „Nesanicu“, koja je ključna, pa čak i da ih objavim, što nije bilo neophodno. Da li ću doživjeti i šire prihvaćanje svoje literature ne znam, ali ni to nije neophodno.

Zapravo je mene moje pisanje, što je krajnji domišljaj „Nesanice“, i veliki korak naprijed u odnosu u „Ništariju“ i „Trojansku kobilu“ - gdje takve spoznaje još nema - odvelo izvan književnosti, pokazalo mi da izbor puta možda nije bio najsretniji, da do onog čemu ja težim ima lakših, bržih i djelotvornijih putova, no očito, presudan je bio talent za pisanje, koji me je usmjerio na taj put, i premda sam rezultatima pomalo razočarana, jer bih htjela dalje, a kroz književnost to nije moguće, teško ću se odlučiti ostaviti je, čak i pod cijenu vlastitog napredovanja... Možda sam došla na zemlju, znam si reći, ne da se sama prosvijetlim nego da svojim pisanjem toj mogućnosti približim druge, jer sam i ja među onima koje je književnost približila toj mogućnosti, prvo kao čitatelja, potom kao pisca - književnost, ne religija. Što bi od mene u ovoj kulturi, na

ovom mjestu, u ovom trenutku vremena bilo bez književnosti? – znam se pitati. Takvu samoću ne mogu ni zamisliti... Na tragu tih posljednjih razmišljanja je i esej „Da li me književnost iznevjerila?“, kojim mislim zaokružiti svoju knjigu eseja „Osjećanje svoje sudbine kao tuđe“ – u kojoj sam prvi esej napisala 1987. – a posljednji ću eto napisati skoro četvrt stoljeća kasnije...

## **6. Nedavno je objavljen tvoj roman „Ljubav“ koji svakako predstavlja pomak prema linearnosti, prohodnosti. Kakva je recepcija tog romana?**

Kao i „Nesanica“, i roman „Ljubav“ - kojeg je žanrovski moguće odrediti kao „ljubić“, što on jest po priči, ali ne i po značenju, jer ne priča samo ljubavnu priču, nego upravo tom pričom traga za suštinom ljubavi, te je dakle, roman u kojem sama priča „nosi“ ideju, što je možda najteže postići - pripada pisanju „u svoje ime“, što je očito orijentacija bliža današnjem duhu vremena, otud valjda i njegova „prohodnost“, barem je to jedan od razloga. Jer sigurno ih ima još.

„Prohodnost“, čitljivost, uvijek je vezana uz zahtjeve vremena, nešto je relativno, i ozbiljno bih se zabrinula za svoje pisanje kad bi i na trenutak posumnjala da je ova rezultat makar i nesvjesnog podilaženja publici, želji da i moje knjige imaju uspjeha. Jasno, ne bi me smetao uspjeh, ali ne pod cijenu bilo kakvih ustupaka... No ja sam do pisanja u „svoje ime“, i do „prohodnosti“ kao njegovog rezultata, došla kroz „krv i znoj“, u okviru svog rasta kao pisca, ne posuđivanjem tuđih obrazaca, ne ispisivanjem „kao da“ svijeta, koji se pretvara da je nešto što zapravo nije. Utoliko moja „prohodnost“ i „prohodnost“ većine današnje književnosti nije ista, kao što ni savršen slikarski plagijat nije isto što i original. Original je djelo autentičnog umjetnika, a plagijat djelo nekog tko to nije. U originalu „živi“ umjetnik, u plagijatu nema nikog. On je prazan, samo se čini da to nije, on je „kao da“. Čime se to može dokazati? Time što plagijator ne može stvoriti novo umjetničko djelo, i da samo on ostane na svijetu s umjetnošću bi bilo završeno. Plagijat je kraj umjetnosti. Danas je devedeset posto umjetnosti plagijatorsko, nije djelo bića, nego ne-bića i zapanjujuće je kako to ljude malo brine, kako se toj golemoj plagijatorskoj produkciji vesele. Čak su smislili „škole pisanja“ ne bi li plagijatora bilo što više.... Očito, pojma nemaju da im to neće potrajati, da će na kraju ostati bez ičeg.

A recepcija „Ljubavi“? Što pisac poput mene, koji ne trči ispred svojih knjiga, ne piše po novinama i živi u apsolutnoj samoći, bez ikakve podrške medija i marketinških struka – može znati o recepciji svojih knjiga? Onih nekoliko kritika, koliko ih je dosad izašlo – bile su vrlo pohvalne, ako me to pitaš. A i recepcija u mojoj književnoj okolini vrlo je dobra. Što se tiče šire recepcije o njoj najviše saznam u knjižnici kad vidim svoje knjige straga preštambiljane datumima kad ih treba vratiti... Nisam pomodan, razvikani pisac da bi se moje knjige masovnije kupovale. Ali vidim da se čitaju. I osjećam se vrlo čitanom kad mi knjižničar, čuvši za moje ime, kako mi se nedavno dogodilo, kaže: „Čestitam vam na vašoj literaturi“.

Svako vrijeme ima umjetnike koje nije prepoznalo, jer su pisali ispred svog vremena, i kako vrijeme prolazi, počinjem pomišljati da pripadam toj eliti – ili moja književnost ne vrijedi ništa, što mi je, jasno, neprihvatljivo. Dakle,

posmrtna slava! A ako je i ne bude neće ni mene biti da se zbog toga uzrujavam! Kako vidimo - sve je savršeno u ovom „najboljem od svih svjetova“!

**7. Naglašavaš kako živimo u vremenu ambalaže, a ne umjetnosti. Ipak ne odustaješ, čitaš samo vrhunsku literaturu i malo toga te u suvremenoj književnosti oduševljava. Možeš li ipak izdvojiti neke suvremene naslove koji su te u posljednje vrijeme potakli na refleksiju ili pak pružili „užitak u čitanju“?**

Postmoderna, plagijatorska književnost strahovito mi je dosadna, pa svaki moj trud da je čitam završava povratkom uvjetno rečeno, „klasicima“, među kojima je i par danas jako starih, suvremenih pisaca. Ili novootkrivenih poput Fernanda Pessoa – koji mi je najveće otkriće poslije Franza Kafke. Od novijih svidjela mi se Aghota Kristof i njena „Velika bilježnica“. Vjerojatno ima još dobrih pisaca, osobito spisateljica, no one, možda, baš kao i ja, čame u svojoj anonimnosti... Od domaćih pisaca - sjajne prozne stranice ispisuju Daša Drndić, Dorta Jagić, Olja Savičević Ivančević, Sanja Lovrenčić, a vjerojatno i neke druge, koje još nisam čitala. Ali potražiti ću ih uskoro u šibenskoj knjižnici. Mislim da je u književnosti došlo vrijeme žena, jer su muškarci završili u emocionalnom ćorsokaku.

**8. Čim izađe jedna tvoja knjiga, ističeš kako u ladici imaš još dvije tri, pa u posljednje vrijeme tvoje knjige redovito izlaze kod različitih izdavača. Što pripremaš za jesen, kad se vratiš s mora?**

Godinama sam vadila rukopise iz ladica, pa su mi one novonapisane ostajale kao zaliha.... Uz dva posljednja romana konstantno sam pisala i priče – ja sam u osnovi pripovjedač - pa sam sada u fazi formiranja dvije zbirke, na kojima ima još posla... Priča je najteži književni rod, jer se tu ne možete raspisati. Mnoge od tih priča su – kao što su to često bile i nekada – uvod u novi roman, zapravo materijal novog romana, koji mi se upravo formira u glavi, romana o generaciji „dobitnika i gubitnika“, ne u političkom, već u životnom značenju, a želja mi je pokazati nestvarnost tih određenja, o kojima slušamo svaki dan kao o stvarima... Uz to, već sam napomenula, namjeravam završiti zbirku eseja „Osjećanje svoje sudbine kao tuđe“ i potražiti za nju izdavača, vjerojatno kojeg „starog“, jer sam ih već gotovo sve „potrošila“...

Premda će dakle, uskoro biti novih knjiga velika mi je želja naći izdavača za integralnu verziju mog „Dnevnika izdržljivosti“, za tih sedamsto stranica, koje sam, silom prilika, objavljivala u dijelovima, koji na tržištu gotovo ne postoje. To nije roman, ali je ipak priča jednog života, osobito duhovnog, koja bi sigurno našla čitatelje, pogotovo one koji su sami sebi problem, a koji su, zapravo, jedini pravi čitatelji. Čim izustim „sedamsto stranica“, uplašim se, tako da knjigu još nikome nisam ponudila. Ali, možda se odvažim, a možda se



izdavač javi i sam – kao što se dogodilo s romanom „Ljubav“. Taj tip knjiga danas je, a posebice kod nas, vrlo rijedak, zapravo ne znam ima li ih uopće, i ne sumnjam da bi našla čitatelje, premda ne masovno. No moje se knjige masovno nikad ni nisu čitale.